DOI: 10.11649/abs.2018.018

Małgorzata Kasner

*Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Warszawa
malgorzata.kasner@wp.pl*

Mindaugas Kvietkauskas

*Instytut Literatury Litewskiej i Folkloru
Wilno
kvietkauskas@liti.lt*

Wprowadzenie: o kulturze pamięci w Europie Środkowej i Wschodniej

Tegoroczny – już czterdziesty drugi – numer rocznika „Acta Baltico-Slavica” został poświęcony międzydyscyplinarnym badaniom nad kulturą pamięci, rozumianą zgodnie z definicją Ch. Cornelißena jako:

formalne pojęcie nadrzędne dla wszelkich możliwych form świadomej pamięci człowieka o wydarzeniach historycznych, osobistościach i procesach, niezależnie od tego, czy są one natury estetycznej, politycznej czy poznawczej. Pojęcie to obejmuje zatem, oprócz form ahistorycznej czy wręcz antyhistorycznej pamięci zbiorowej, wszystkie inne sposoby przedstawiania historii w tym dyskurs naukowo-historyczny, oraz „prywatne” wspomnienia, o ile zostawiły one ślady w sferze publicznej (Cornelißen, 2014, s. 255).

Tematyka badań nad pamięcią ma w nauce światowej długą tradycję. Pamięć i pamiętanie od czasów starożytnych fascynowały filozofów i historyografów, ale to koniec XX wieku stał się przełomowy we współczesnych badaniach humanistycznych.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2018.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk]

Memory boom, czyli eksplozja pamięci (także „zwrot pamięciowy”, ang. *mnemonic turn / memory turn*) (Saryusz-Wolska, 2014, s. 557), zaowocował licznymi publikacjami na temat pamięci, upamiętniania i tożsamości oraz wyznaczył nowe horyzonty badawcze, kreślone już nie tylko przez przedstawicieli nauk humanistycznych, ale także społecznych i matematyczno-przyrodniczych. W ten sposób urzeczywistniło się przewidujące stwierdzenie J. Assmanna, że:

[...] kwestia pamięci wpłynie na wytworzenie nowego paradygmatu nauk o kulturze, który w nowym świetle postawi rozmaite zjawiska i dziedziny – sztukę i literaturę, politykę i społeczeństwo, religię i prawo (Assmann, 2008, s. 27).

Nic więc dziwnego, że ten ważny temat pojawia się także na łamach czasopisma „Acta Baltico-Slavica”¹.

Celem redaktorów tegorocznego wydania rocznika jest przedstawienie stanu badań nad kulturą pamięci z perspektywy dwóch szczególnie ważnych dla Europy cezur dziejowych. Pierwsza z nich to zakończenie I wojny światowej, której setną rocznicę obchodzimy w tym roku, druga cezura niepodległościowa związana jest z upadkiem komunizmu – rokiem 1989:

It was the golden age of reprints, the time in which a flood of memoirs, long held back or lying in drawers, broke free; a time of self-discovery, self-examination and self-description. Genres that had disappeared and withered re-emerged: biographies, descriptions of cities, maps of places that for security reasons had been suppressed. [...] A movement of restoration began: palaces and churches that had been turned into shops or public toilets were returned to their original condition – often at the last minute (Schlögel, 2008, s. 7).

Wydarzenia, które nastąpiły bezpośrednio po upadku imperiów i reżimu komunistycznego (m.in. powstanie nowych państw, przesunięcia i zmiany granic, konflikty międzypaństwowe i narodowościowe, transformacja systemu politycznego i gospodarczego) w oczywisty sposób zmieniły nie tylko mapę geopolityczną, ale także wywarły ogromny wpływ na kształtowanie się tożsamości i pamięci Europejczyków, ich narracji historycznych i biograficznych, zbiorowych i indywidualnych. Ważnymi elementami tego dość gwałtownego i masowego procesu zainteresowania przeszłością były także procesy demograficzne związane z odchodzeniem pokolenia świadków przeszłości – naturalnych łączników pokoleń, oraz narastające niebezpieczeństwo wypełniania tego braku przez reinterpretację przeszłości i tworzenie aktualnej politycznie narracji historycznej. Zdaniem Pierre’a Nory:

Te mniejszościowe pamięci związane są głównie z trzema typami dekolonizacji; dekolonizacją **światową**, która doprowadziła do świadomości historycznej i odzyskania/

---

¹ Był już obecny także w tomie 41 (2017), zatytułowanym *Polska – Litwa – Białoruś. Historia, która dzieli i łączy* pod redakcją Aleksandra Smalianczuka.

stworzenia pamięci społeczeństwa, wegetującego przedtem w etnologicznym uśpieniu kolonialnego uścisku; z **wewnętrzną** dekolonizacją mniejszości seksualnych, socjalnych, religijnych, regionalnych. [...] I wreszcie trzeci typ dekolonizacji [...]: dekolonizacja **ideologiczna**, sprzyjająca spotkaniu wyzwolonych narodów z ich pamięciami długimi, tradycyjnymi, które owe reżimy konfiskowały, niszczyły lub manipulowały (Nora, 2001, ss. 39, 41).

O potrzebie podjęcia takiej problematyki w czasopiśmie „Acta Baltico-Slavica” świadczy zainteresowanie badaczy z polskich i zagranicznych ośrodków naukowych, którzy potwierdzili tym samym potrzebę podjęcia tego tematu z bałtyckiej i słowiańskiej perspektywy porównawczej. W swoich artykułach językoznawcy, historycy, kulturoznawcy i literaturoznawcy przede wszystkim skupili się na zagadnieniach pamięci biograficznej i pamięci zbiorowej w kontekście wydarzeń lat 1918 i 1989 (Rosja, Łotwa, Litwa, Białoruś, Słowacja, Czechy, Bułgaria). Ważne miejsce w prezentowanych tekstach zajęła także problematyka pamięci na pograniczach, języka pamięci i polityki pamięci. Geografia tekstów objęła Rosję, kraje bałtyckie (Litwę i Łotwę), Czechy, Słowację, Węgry i Bułgarię.

Traktując pamięć w sensie zaproponowanej wyżej definicji kultury pamięci, należy używać w badaniach możliwie szerokiego warsztatu badawczego oraz zróżnicowanych metod analizy. Badanie pamięci (kultury pamięci) staje się w ten sposób praktyką interdyscyplinarności, co znakomicie widać na przykładzie artykułów niniejszego tomu. Z jednej strony reprezentują one konkretne dziedziny nauki: językoznawstwo, historię, literaturoznawstwo czy kulturoznawstwo, z drugiej zaś są praktyczną ilustracją poszerzania własnych horyzontów badawczych o narzędzia z dziedziny pamięcioznawstwa (kultura pamięci, pamięć kulturowa i komunikacyjna, krajobraz kulturowy, palimpsest, miejsca pamięci itp.). Wyjątkowo złożone zagadnienie kultury pamięci wymagało od badaczy przyjęcia postawy otwartej na konfrontację i ciągłe weryfikowanie własnego punktu widzenia:

Stwierdzenie, że istnieją różne punkty widzenia i różne możliwości interpretacji wspólnego doświadczenia historycznego, odsyła nie tylko do pytania o parametry konstrukcyjne odmiennych kultur pamięci. Chodzi również o to, by wciąż na nowo analizować i oceniać realia wzajemnych oddziaływań (powiązania na poziomie wydarzeń, procesy strukturalne, komunikację oraz interakcje społeczne i polityczne), oraz o to, by te rzeczywistości konfrontować następnie z realiami historii pamięci (Müller, 2014, s. 47).

W tegorocznym numerze „Acta Baltico-Slavica” znalazły się także artykuły wspomnieniowe poświęcone prof. Ainie Blinkenie (Łotwa) i prof. Algisowi Kalėdziej (Litwa) oraz recenzja monografii litewskich etnolingwistów o nazwach wartości w językowym obrazie świata Litwinów (2017).

Mamy nadzieję, że polifonia tekstów i pamięci, którą ilustruje niniejszy tom rocznika „Acta Baltico-Slavica”, przyczyni się do lepszego zrozumienia problematyki kultury pamięci europejskiej, a w sytuacjach konfliktu ochroni „autonomię poszczególnych

«wspólnot pamięciowych» (czy to grup społecznych, czy społeczeństw narodowych), którym należy się szacunek – szacunek dla ich wspomnień, doświadczeń i punktów widzenia” (Hahn, 2014, s. 456).

Bibliografia

- Assmann, J. (2008). *Pamięć kulturowa: Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych* (A. Kryczyńska-Pham, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Cornelißen, C. (2014). Czym jest kultura pamięci? Pojęcie – metody – perspektywy. W K. Kończal (Red.), *(Kon)Teksty pamięci: Antologia* (ss. 147–163). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Hahn, H. H. (2014). Polityka historyczna a stosunki binarodowe: Głos na rzecz stworzenia kodeksu zachowań w polityce pamięci (M. Kurkowska, Tłum.). W R. Traba (Red.), *Historie wzajemnych oddziaływań* (ss. 439–456). Berlin: Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie.
- Müller, M. G. (2014). Historia transnarodowa, historia wzajemnych oddziaływań i (po)dzielone miejsca pamięci: Tradycje i wyzwania metodologiczne (J. Górny, Tłum.). W R. Traba (Red.), *Historie wzajemnych oddziaływań* (ss. 33–47). Berlin: Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie.
- Nora, P. (2001). Czas pamięci (W. Dłuski, Tłum.). *Res Publica Nowa*, 2001(7), 37–43.
- Saryusz-Wolska, M. (2014). Zwrot pamięciowy. W M. Saryusz-Wolska & R. Traba (Red.), *Modi Memorandi: Leksykon kultury pamięci* (ss. 557–558). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Schlögel, K. (2008). Places and strata of memory: Approaches to eastern Europe (M. Chamlers, Tłum.). *eurozine.com*. Pobrano 17 lipca 2017, z <http://www.eurozine.com/places-and-strata-of-memory/>

Wprowadzenie: o kulturze pamięci w Europie Środkowej i Wschodniej

Streszczenie

Tegoroczny numer rocznika „Acta Baltico-Slavica” zatytułowany *Bałtyckie i słowiańskie konteksty (nie)pamięci* został poświęcony interdyscyplinarnym badaniom nad kulturą pamięci, którą rozumiemy zgodnie z definicją Ch. Cornelißena jako „formalne pojęcie nadrzędne dla wszelkich możliwych form świadomej pamięci człowieka o wydarzeniach historycznych, osobistościach i procesach, niezależnie od tego, czy są one natury estetycznej, politycznej czy poznawczej”. Celem niniejszego tomu jest przedstawienie stanu badań nad pamięcią z perspektywy dwóch szczególnie ważnych

dla Europy cezur dziejowych: 1918 roku i 1989 roku. Wydarzenia, które nastąpiły bezpośrednio po upadku imperiów i reżimu komunistycznego (m.in. powstanie nowych państw, przesunięcia i zmiany granic, konflikty międzypaństwowe i narodowościowe, transformacja systemu politycznego i gospodarczego) nie tylko zmieniły mapę geopolityczną, ale także wywarły ogromny wpływ na kształtowanie się tożsamości i pamięci Europejczyków, ich narracji historycznych i biograficznych.

Słowa kluczowe: wprowadzenie; kultura pamięci; memory boom; memory turn; interdyscyplinarność; Europa Środkowa i Wschodnia

Introduction: On culture of memory in Central and Eastern Europe

Abstract

This issue of the *Acta Baltico-Slavica*, entitled “Bałtyckie i słowiańskie konteksty (nie) pamięci” (The Baltic and Slavic contexts of (non-)memory, vol. 42/2018), is devoted to interdisciplinary research on culture of memory, which – after Christoph Cornelißen – we understand as a formal notion superior to all possible forms of conscious memory of past events. This volume presents the state of research on memory from the perspective of two turning points in European history: 1918 and 1989. The events immediately following the fall of empires and the communist regime (including the rise of new states, shifts and modifications of state borders, international and ethnic conflicts, transformation of political and economic systems) not only changed the geopolitical map, but also exerted enormous influence on shaping identity and memory of Europeans and their historical and biographical narrations.

Keywords: editorial; memory culture; memory boom; memory turn; multidisciplinary; Central and Eastern Europe

Dr Małgorzata Kasner, PhD in Literature, Lithuanist, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw; PhD thesis – 1999, University of Warsaw; author of the first monograph of the Lithuanian poet Juozas Adomavičius-Kėkštās and several scholarly articles, essays and reviews; she conducts extensive research on memory culture and issues of urban memory (the case of modern Vilnius).

Bibliography (selected): *Juozas Kėkštas – paribio poetas* [Juozas Kėkštas: Poet of the borderland], Vilnius 2002; Po co lituanistom „Kresy”? [Are the Eastern Borderlands (“Kresy”) necessary in research on Lithuania?], *Prace Filologiczne* vol. 55, Warszawa (Warsaw) 2008, 131–142; Wilno na przełomie XX/XXI wieku: pamięć i współczesność (na podstawie wybranych esejów Cz. Miłosza, T. Venclovy i V. Daunysa) [Vilnius at the turn of the 21st century: Memory and the present day (on the basis of selected Miłosz’s, Venclova’s and Daunys’ essays)], *Acta litteraria comparativa* vol. 4, Vilnius 2009, 194–205; Wilno – na pograniczu pamięci. Kilka uwag o badaniu pamięci na pograniczu [Vilna – in the borderland of memories: Some remarks on the problem of memory in a borderland], *Homo Historicus* 2009, Vilnius 2010, 387–395; O metodologii badań kultury pamięci miasta postsocjalistycznego (na przykładzie współczesnego Wilna) [On the methodology of research on the culture of memory of the post-socialist city (the example of contemporary Vilnius)], *Slavistica Vilnensis* 62, Vilnius 2017, 2770–290. A review of: Mačiulis, D., & Staliūnas, D., *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, *Acta Baltico-Slavica* 41, Warszawa (Warsaw) 2017, 331–341.

Dr Mindaugas Kvietkauskas, Vice-Director for Research, Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Vilnius; Associate Professor of Literature, Department of Lithuanian Literature, Vilnius University; PhD thesis – 2006, Vilnius University. Author of a monograph on the multilingual literary modernism in Vilnius (2007, Polish translation 2013); co-author of a study on the Lithuanian contexts of Czesław Miłosz (2011, Polish translation 2014), editor of two collections of research articles, Editor-in-Chief of the academic research journal *Colloquia* (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Vilnius), translator of Polish and Yiddish literature into Lithuanian. His main research areas are comparative studies of multilingual literature in Lithuania (Lithuanian, Polish, Jewish, Belarusian, Russian, and other literary traditions), urban studies, Holocaust literature and memory.

Bibliography (selected): *Polifonia literatury w Wilnie okresu wczesnego modernizmu 1904–1915* [The polyphony of multilingual literature in Vilnius: Early modernism 1904–1915], Kraków (Cracow) 2013; *Litewskie konteksty Czesława Miłosza* [Lithuanian contexts of Czesław Miłosz], Warszawa (Warsaw) 2014; *Poetisches Zeugnis: Abraham Sutzkever* [Poetical testimony: Abraham Sutzkever], in: *Vilne-Wilna-Wilno-Vilnius. Eine Topographie zwischen Mythos und Moderne*, Berlin 2017, 91–101; *Poeeci zaginionego Wilna: Czesław Miłosz i Abraham Sutzkever* [Poets of the lost Vilnius: Czesław Miłosz and Abraham Sutzkever], in: *Miłosz i Miłosz* [Miłosz and Miłosz], Kraków (Cracow)

2013, 559–566; Vilniaus geopoetikos bruožai: Czesławo Miłoszo poema „Miestas be vardo” ir jos rankraščiai [The geopoetics of Vilnius: Czesław Miłosz’s poem “A city without a name” and its manuscripts], in: *Czesławo Miłoszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tęsa* [Czesław Miłosz: A modern heir to the Grand Duchy of Lithuania], Vilnius 2012, 133–150.

Correspondence: Małgorzata Kasner, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, e-mail: malgorzata.kasner@wp.pl; Mindaugas Kvietkauskas, Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Vilnius, e-mail: kvietkauskas@liti.lt

Support of the work: Małgorzata Kasner: This work was supported by a core funding for statutory activities from the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Mindaugas Kvietkauskas: This work was supported by a core funding for statutory activities from the Lithuanian Ministry of Education and Science.

Authors’ contribution: The following declarations about the authors’ contribution to the research have been made: the concept of the study: Małgorzata Kasner; data analysis: Małgorzata Kasner, Mindaugas Kvietkauskas; manuscript written by: Małgorzata Kasner, Mindaugas Kvietkauskas.

Competing interests: Małgorzata Kasner and Mindaugas Kvietkauskas are Editors-in-Charge of this volume of the journal.